

ДА/НЕ В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ (на славянски фон)

1. Заглавието подсказва, че става дума както за общите въпроси от типа делиберативни, дилемни (Ницолова, 1984; 115-122 за терминологията и за таксономията на общите въпроси), така и за отговорите на тези въпроси върху материал от български, но и от други славянски езици като фон. Синтактичната парадигма на тези въпроси, заедно с матрицата им от морфологични признаци върху материал от книжовния ни език, е описана и илюстрирана изключително подробно и ясно в посочения труд.

Тук общите въпроси се разглеждат в структурния контекст на двойката диалогични реплики от БРР, състоящи се от въпрос и отговор. Разглежда се спонтанният микродиалог.

2. Морфологичният и синтактичният материал за образуване на въпроси между книжовния език и РР съществено не се различава. Най-общо и най-често казано, българският език образува общи въпроси с помощта на частицата *ли*, разположена контактно спрямо това, за което се пита. Съществува възможността да се пита и с помощта само на интонацията, без да се интерпретира характерът на очаквания отговор. В полския език въпросителната частица *czy* е винаги в инициална позиция, а с помощта на интонацията се уточнява за какво точно се пита. Съществува възможността да се пита и само посредством интонацията. Чешкият и руският книжовен език разполагат само с възможността за задаване на общ въпрос чрез интонацията. Това наблюдаваме и в разговорната реч на тези два езика. Провеждайки паралела в и между РР на четирите славянски езика, ще забележим, че те всички ползват в РР предимствено възможността да задават общ въпрос с интонационни средства, без да използват граматичните възможности – на българския и респ. на полския език. В разговорните си разновидности различията между езиците по този пункт се размиват – очертава се разговорна универсалия.

3. Освен това по-интересно тук е да се проследи оформянето на същинското въпросително изказване в рамките на репликата.

Общите въпроси в РР се въвеждат най-често с определен и сравнително краен брой частици, предхождащи въпросителната реплика. Инвентарът на частиците-сигнали за начало на въпросителната реплика може да бъде посочен: бълг. *а, ама, е, че, то*; пол. *по, а*; чеш. *а, no ale, no to*; рус. *а, значит, а что, вот*. Вижда се, че той е дори сравнително краен не само в рамките на един език, но дори и между близкородствените езици (въвеждащият репликата сигнал *а*). Подчертаните въвеждащи сигнали са онези, които са специфични за дадения славянски език и не се срещат в останалите, дори и под формата на близки варианти. Не е необходимо да се привеждат примери.

4. Отговорите на тези въпроси обаче представят значително по-голямо разнообразие. Много рядко на общ въпрос в спонтанната реч ще чуем отговор *да* или *не*, както се посочва правилният отговор в нормативните и дескриптивните граматики на езиците. Тук вариантите са изключително разнообразни. Единствено чужденецът ще отговори кратко и еднозначно на въпроса по учебникарския начин.

Това може да се проследи по примерите от различните езици:

пол. – I idziesz tam jutro
– *no właściwie to/ chyba/ chyba sie zdecyduje*

– idziecie tam teraz?

– *no*

– Jest to kwestia skomplikowana?

– *właśnie* (КО, 209)

Изключително често явление в РР е отговорът на въпроса с въпрос:

– Ty jesz tak rybę?

– *a bo co? nie wolno?* (КО, 141)

и почти идентичният паралел на този микродиалог в руския език:

рус. – Что же ты опаздываешь?

– Да так... А что / нельзя? (PPP, 1978, 155)

бълг. – Утре явяваш ли се?

– Къде да ходя?
 чеш. – no a cítí se trochu spokojená?
 – no abych vam to řek – takle/ někdy přichazejí takový
 momenty že je uplně něšt'astná/ ... (М., 1979, 139)

– hm/ dohromady všechno?
 – no/ všechno dohromady (М. 1992, 72)
 – Je tam Libuše nebo Milan?
 – *je je* (М. 1979, 140)

бълг. – А имате ли постоянни клиенти/ които да залагат
 стоки?
 – *Има си/* как да ви кажа

4. 1. Както се вижда от последните примери, един от най-честите начини за потвърждение или отрицание е обикновеното повторение на *част от* въпроса или от констатиращата реплика на събеседника, при това с разместване на думите в изказването. Това е и начин за хезитация, т. е. за печелене на време за отговор, а изобщо това може да е персонална особеност на събеседника, напр.

чеш. – Jedete na Rabštejn/ jo?
 – *jedu na Rabštejn/* no /dneska (М. 1979, 141)

– a měli s sebou lyže?
 – *měli lyže /* (М. 1979, 136)

пол. – i co i co z tą narzeczoną?
 – *a ta narzeczona wyszła za mąż za innego* (T1, 209)

– czy tu się odbywały może targi?
 – no *targi* proszę panią u nas przed wojną (T1, 347)

– to *otwierają o jedenastej*?
 – No *o jedenastej otwierają.* (T1, 186)

– a czy *rodzice* interesują się pracą dzieci?
 – jeśli chodzi o *rodziców/* to *rodzice*
 (T1, 75)

рус. – А вы тогда были на этой защите? да?
– я была на этой защите/да (PPP 1978, 141)

– то есть ты смотрела в театре?
– смотрела/ в театре (PPP 1978, 128)

бълг. – той идва ли с нас?
– той идва с нас

– поне рано ли се прибра?
– поне се прибра рано

5. От изключителен интерес за тук поставения проблем е наблюдението на онези микродиалози в БРР, които съдържат отрицателните въпроси, защото те освен че представят различна картина между славянските езици, представят картина, значително различна от тази в книжовната реч. Книжовните отрицателни въпроси и отговори са описани достатъчно подробно и ясно с помощта на отговорите *да/не* и за отрицателните въпроси (Й. Пенчев, М. Лакова).

5. 1. Отрицателните въпроси могат да се формулират в зависимост от глаголното време на предиката и от глаголното лице – последното е релевантно с оглед на диалогичната форма на съществуване на тези въпроси, а не с оглед изобщо на теоретичните възможности да се зададе или отговори на такъв въпрос.

5. 2. Отговорът на отрицателен въпрос много рядко съдържа само еднозначните утвърдителна или отрицателна частица, така отговаря само чужденецът на първоначален етап от изучаването на чужд език, обикновено отговорът включва по-широки речеви елементи, от които могат да се изведат само въвеждащите сигнали в началото: бълг. *ама не, ма не, е не*; чеш. *no ale, rozumíš, tak tedy, to ani ne*; пол. *no nie, skąd, aleś nie*; рус. *да нет, конечно нет, нет еще, ну да, да вот*.

бълг. – да не сишила гоблен...
– тука е гоблена и щях да го...

– е не е ли много рано за лятото
– е така де

пол. – *nie dawali*
– *eee skąd* (T1, 140)

– *to nie u nas nie?*
– *to nie taa jak u nas co u nas tam* (T1, 281)

рус. – Галк/ а там чего-нибудь перекусить нету?
– как нету?!
– А?!
– Ну как же нету! (PPP 1978, 157)

В този пример отчетливо се вижда типът отговор, дори повторен емфатично от втория участник в диалога (свидетелство за автоматичния характер на тези реплики).

чеш. – *vy ste tam přece taky byl/ nebo nebyl?*
– *nojo byl* (M. 1992, 27)

– *takže vůbec ho venku nevidíte?*
– *no vidíme dys moje auto třeba...* (M. 1979, 129)

рус. – а ты не обиделся?
– *да нет/* ну что ты (PPP 1978, 257)

– никому не нужна я?
– *нет Галка* (PPP 1978, 153)

– вы вот не видели того "Ревизора" еще?
– *видели конечно* (PPP 1978, 207)

Изключително за интересен смятам последния пример от руския език, тъй като съществува сред руските колеги мнение (Добрушина, Е., 1995), че позитивният отговор на отрицателен въпрос е допустим в PPP и принадлежи към практиката в качеството си на отговор на интерпретиращ въпрос, затова не е включен все още в граматиките на езика, а именно:

– все кругом позацищались/ она что ль не заслуживает?
– *ну да* (PPP 1978, 153)

6. Изводи. С настоящия текст исках да обърна внимание на едно характерно за РР явление – автоматизма. Явлението за първи

път се споменава от Дж. Гъпмерц като феномен, който пряко характеризира или по-скоро отличава речта на чужденеца, ползващ чуждия език на първоначален стадий от обучението си. Автоматичният характер на явлението бе илюстриран върху примери от реплики на четири славянски езика. Разгледано бе автоматичното начало на репликите – въпросителни и отговорни – в зависимост от типа поставен въпрос. Разгледано бе и оформянето на характерен тип въпроси – отрицателни – и на техните отговори. Единствено в този пункт се наблюдава различие между трите езика – предмет на по-нататъшни изследвания.

БИБЛИОГРАФИЯ

Добрушина, 1995: Е. Добрушина. Интерпретативные и неинтерпретативные вопросы в русском языке, машинопис, Рим.

Илиева, 1995: Л. Илиева. Отрицанието и езиковата структура. – СЕ, №1, 19-28.

Лакова, 1978: М. Лакова. Въпросно-отговорното единство в съвременния български книжовен синтаксис. – Български език, №5.

Мюлерова, 1979: О. Müllerová. Komunikativní složky výstavby dialogického textu. Praha.

Мюлерова, 1992: О. Müllerová, J. Hoffmannová, E. Schneiderová. Mluvená čeština v autentických textech. Praha.

Ницолова, 1984: Р. Ницолова. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. С.

Ожуг, 1990: К. Ożóg. Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej. Wybrane zagadnienia, Kraków, (КО)

Пенчев, 1984: Й. Пенчев. Строеж на българското изречение. С.

Русская разговорная речь. Тексты. М., 1978 (PPP)

Teksty języka mówionego mieszkanców miast Górnego Śląska i Zagłębia, Katowice, m. 1, 1978 (T1)